

הציונות הגרמנית: ריאליזם ופוליטיקה

חגית לבסקי, *בטרם פורענות: דרכם וייחודם של ציוני גרמניה 1918–1932*, ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית, והספרייה הציונית על יד ההסתדרות הציונית העולמית, תש"ן, 292 עמודים; יואב גלבר, *מולדת חדשה, עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם, 1933–1948*, ירושלים: יד יצחק בן-צבי ומכון ליאו בק, 1990, 647 עמודים.

ספרה של חגית לבסקי *בטרם פורענות* מהווה נדבך חשוב בחילוצה של הציונות הגרמנית מן השיכחה שנפלה בחלקה בהיסטוריוגרפיה הציונית. זהו מחקר מעניין ומתועד היטב הנקרא בנשימה עצורה, לא מעט בזכות העולם המרתק המתועד בו. זהו עולמה של יהדות מתכוללת המוצאת בציונות את זהותה היהודית ומפתחת בתוך כך זן אחר של ציונות מזה המוכר הן במזרח אירופה והן במערבה. זוהי ציונות רדיקלית התופסת מלכתחילה את חשיבותה של פעולה מעשית בארץ-ישראל, ומגבשת מצע מוסכם בשאלות בניין הארץ, בשעה שהסתדרות הציונית עודנה עסוקה בוויכוחים ראשוניים על כך. זהו אוסף של אישים שפנייתם אל הלאומיות לא שיבשה את ראייתם הפוליטית האוניברסלית-טית, ואשר תופסים את מרכזיותה וחומרתה של השאלה הערבית בארץ-ישראל בתהליך הגשמתה של הציונות.

הספר נפתח בתיאור התהוותה של התנועה הציונית בגרמניה בשלהי המאה ה-19, ומרכזיותה בתנועה הציונית העולמית מאז מותו של הרצל ב-1904 ועד מלחמת העולם הראשונה. המחברת מאפיינת את הציונות הגרמנית כ"פוסט-אסימילטורית", בדומה לציונות המערב בכלל, אך מדגישה את ייחודיותה הנובעת מחוויית האנטישמיות הגרמנית ומהשפעת ההגירה ממזרח אירופה. האמנציפציה, האנטישמיות וההגירה היהודית מן המזרח השפיעו, לדעת המחברת, על הציונות הגרמנית בכיוון של ספקנות יתרה לגבי העתיד הצפוי ליהודים בגרמניה. הדור הראשון של ציונות גרמניה, שהגיע אל הציונות עוד לפני הופעתו של הרצל או בימיו, נטה לציונות מדינית-פילנתרופית, אך הדור השני, הפועל ערב מלחמת העולם הראשונה, קורא עליה תיגר, בשם ה"פלשתית-נוצנטריות". בני דור זה, צעירים מתבוללים שנתקלו באנטישמיות בוטה, מחפשים ציונות "מקיפה ותובענית הרבה יותר" (עמ' 25), וכך הם עולים על

דרך האוריינטציה הארצישראלית הרדיקלית.

אוריינטציה זו מתחזקת בעקבות המלחמה. הרפובליקה הוויימארית מעניקה ליהדות גרמניה אפשרויות בלתי מוגבלות להשתלבות בתרבות ובחברה הגרמנית בתנאים של שוויון זכויות. היא מחזקת את האמונה העומדת, למשל, ביסודו של ארגון ה"צנטרלפראיין", הארגון הגדול ביותר של יהודי גרמניה, כי סופה של הקידמה לנצח את שרידי הריאקציה האנטישמית. אף על פי כן, ציוני גרמניה (המהווים, יש לזכור, מיעוט שבמיעוט בקרב היהודים בארץ זו) מתחזקים בנטייתם לפעילות למען הבית הלאומי בארץ-ישראל. זאת, בשל חוויית המפגש של חיילים יהודיים עם יהודי הארצות שכבשה גרמניה במזרח אירופה, מפגש עם האנטישמיות שנתגלתה בחזית, ומה שמעניין במיוחד – מפגש עם הלאומיות הגרמנית שנסתאבה לכלל לאומנות תוקפנית. המפגש עם לאומנות זו עורר ריאקציה מלווה בדרישה להתוות גבול בין הלאומיות הציונית ובין הלאומנות הגרמנית, כאשר הראשונה מוגדרת כלאומיות נאורה המושתתת על כיבוד זכויות האדם.

חלק מעניין במיוחד בספר הוא נסיונה של המחברת להסביר, מדוע היתה פנייתם של ציוני גרמניה לענייני ארץ-ישראל כרוכה בהתרכזות בשאלות כלכלה וחברה, תוך הדגשת תפקידה של המדינה. אף כי אינה מצליחה לבנות טיעון משכנע שיסביר מדוע ציוני גרמניה לא הושפעו, למשל, מן המארקסיזם המהפכני בגרמניה שאחרי המלחמה, ונטו דווקא לסוציאליזם מתון, הריהי מסבירה היטב את יסודותיו הרעיוניים של האטאטיזם שצמח בקרבם. כמי שבאו בעיקר מן המעמד הבורגני, הושפעו ציוני גרמניה מהשקפות ששלטו באוניברסיטאות הגרמניות באותה תקופה, כגון הסוציולוגיה של מאקס ובר, הכלכלה נוסח ורנר זומברט וכדומה, שהועידו למדינה ולמוסדותיה תפקיד מרכזי בפיתוח הכלכלי ובקידום הרווחה החברתית. האטאטיזם הבורגני והסוציאליזם הלאומי המתון היו בעלי מכנה משותף רחב, שאיפשר לציוני גרמניה לא רק לגבש מצע מוסכם בשאלות בניין הארץ (כאמור, בעת שבמוסדות העליונים של ההסתדרות הציונית אך החל הדיון בשאלות אלו), אלא אף לפנות לפעולה מעשית בכיוון זה, שבאה לידי ביטוי, למשל, בתרומתם החשובה להקמת קרן היסוד.

חלק נכבד מן הספר עוסק במקומה של הציונות הגרמנית בדרכי הפוליטיקה הציונית, תוך הדגשת יחסיה המעניינים עם חיים וייצמן. נצחונה של הציונות הרדיקלית בגרמניה הולך את הציונים בארץ זו לברית טבעית עם וייצמן, בעיקר בנושא הרחבת הסוכנות. מדיניותו של וייצמן בשנות ה-20, שהציעה ייצוג בסוכנות לאישים ולארגונים יהודיים מעבר לגבולות ההסתדרות הציונית, בכדי לגייס את משאבי העם היהודי בכסף ובמומחיות, דיברה אל הציונות הפלשתינוצנטרית הגרמנית, שהדגישה את בניינו הכלכלי של הבית הלאומי. כמי שמילאו תפקיד מכריע בהקמתה של קרן היסוד וראו ביצירת שותפות עם הלא-ציונים יעד מרכזי של פעולתם, פיתחו ציוני גרמניה את רעיון הרחבת

הסוכנות כמרכיב עיקרי של פעולתם.

בעת ובעונה אחת, אי אפשר שלא לחוש כי בריתם של ציוני גרמניה עם וייצמן היתה קשורה בהשקפת עולם רחבה יותר, הלקוחה אף היא מבית מדרשו של מאקס ובר, ואשר המחברת כוללת אותה, בלא לפרט מספיק, במושג "אחריות". על פי השקפה זו, "המדיניות שגוף ציבורי נוקט על מנת להשיג מטרה מוסכמת אינה יכולה להיות מונחית אך ורק על פי האידיאל שלאורו משורטטת המטרה. על המדיניות להביא בחשבון גם את התנאים הריאליים של הזמן והמקום, שבמסגרתם המטרה צריכה להתגשם." (עמ' 119). וייצמן, המנהיג השקול, האחראי והמודע לאילוצים הכלכליים בדרך להגשמת היעד הלאומי, דיבר אפוא אל לבם של ציוני גרמניה הרבה מעבר לסוגיות המסוימות שעל הפרק, וזכה לתמיכתם, במיוחד אל מול האופוזיציה הימנית של חוגי ההון הפרטי והרוויזיוניסטים.

ואולם פעולתם המעשית של ציוני גרמניה בקונגרסים הציוניים למען מדיניותו של וייצמן חושפת חולשה יסודית המלווה אותם כל העת. מחד גיסא, תפקודם כקבוצה בעלת מצע ברור בפוליטיקה הציונית דרשה התארגנות מפלגתית, ואולם יחסם למפלגתיות היה שלילי מיסודו. מסיבות שאף הן, למרבית הצער, אינן זוכות להתייחסות מספקת בספר, דבקים ציוני גרמניה בציונות כללית בלתי מפלגתית. וגם כאשר הציונות הכללית הפרו-וייצמנית נוחלת אכזבה אחר אכזבה, הקו המנחה את ציוני גרמניה הוא זה של "אחריות", המוגדרת במונחים של גישה עניינית, לא מפלגתית, למפעל הציוני.

כשלונה של הגישה העניינית בעולם מפלגתי מובהק בולט בעיקר בהקשר של "המרכז השמאלי". בעת המשבר הכלכלי הגדול בארץ-ישראל בשנים 1926 ו-1927 מתפתחת בקרב ציוני גרמניה תודעה של הכרח ברפורמה כלכלית לשם הצלתו של המפעל הציוני. מראשית פעילותם בכיוון זה הם הצהירו על דבקותם בעקרונות שהנחו אותם תמיד – מרכזיותו של ההון הלאומי ומתן העדיפות הלאומית לחקלאות – ועל התייצבותם האיתנה מאחורי הנהגתו של וייצמן ותנועת העבודה הישראלית. "המרכז השמאלי" היה התארגנות סיעתית שקמה מטעם ציוני גרמניה לקראת הקונגרס ה"ט", והציעה כי "יש להכניס לתוך המסגרת המנחה של השיקול הלאומי, באמצעות ההון הלאומי, את השיקול הכלכלי, שיכתיב את קצב הפיתוח ואת סדרי העדיפויות". (עמ' 149). אנשי המרכז השמאלי ראו עצמם כמגיניה ומציליה של מדיניות ההון הלאומי הקיימת, באמצעות רפורמה מקצועית-רציונלית המתקנת, בין השאר, את קלקוליה של הסתדרות העובדים, אשר פועלת ללא התחשבות בשיקולים כלכליים, והם ציפו לשיתוף פעולה מצד מפלגות הפועלים.

המחברת מציינת כי אנשי המרכז השמאלי "האמינו באמת ובתמים שהם מפקיעים את הדרישה לשינוי הכיוון במדיניות הכלכלית מחסותם של האינטרסים הבורגניים ומעצבים אותה כפועל יוצא מן התכלית הציונית

הכללית, החורגת מתחום האינטרסים המפלגתיים. משום כך הם היו משוכנעים שהם פותחים דרך לשיתוף פעולה כללי עם ההנהלה ועם מפלגות השמאל לשם ביצוע הרפורמה. " (עמ' 153). למותר לציין כי ציפיותם נכובה: "תנועת העבודה ראתה את עצמה מותקפת בידי מי שהכריזו על עצמם שהם אוהדיה [...] בעיני הפועלים היתה הברית שבין ההנהגה וכיניהם ממהות המפעל הציוני והדרישה להפר ברית זו נראתה בעיניהם כפגיעה בנפש המפעל." (עמ' 153-154).

מעניין לציין, עם זאת, כי עצם ההתארגנות של המרכז השמאלי והפיכתו את הציונות הכללית לדרישה פוליטית לכל דבר, מבטאת תהליך של פוליטיזציה גוברת גם בקרב ציוני גרמניה. המחברת סבורה, כי בהעלאת הנייטרליות הציונית הכללית למדרגה של עקרון פוליטי, נדרשו ציוני גרמניה לראשונה בתולדותיהם לבחור בין הנייטרליות ובין התמיכה בתנועת העבודה. נטישת השמאל, כתוצאה מבחירה זו, הביאה לקץ המגמה הפלשתני-צונטרית הרדיקלית בקרבם.

חלקו האחרון של הספר עוסק בהתמודדותה של הציונות הגרמנית עם השאלה הערבית. המחברת תולה את המתינות הפוליטית המאפיינת אותה בגורמים כגון ההומאניזם הליברלי של הבורגנות המרכז-אירופית, הסוציאליזם, הריאקציה ללאומנות הגרמנית והשפעת רעיונות מסוימים כגון אלו שהתגבשו באגודת "בר-כוכבא" בפראג. לכך יש להוסיף את ה"ריאליזם" המאפיין את חשיבתם של ציוני גרמניה ביחס לארץ-ישראל. למשל, במכתב מאת הנס כהן מ-1921, המצוטט בספר, מובעת העדפה למדינה דו-לאומית, לא משום שמדינת הלאום אינה רצויה, אלא "מפני שזה בלתי אפשרי באופן קונקרטי". (עמ' 173). לאחר מאורעות 1921, כאשר ז'בוטינסקי קורא למדיניות תקיפה ולהקמתו של צבא יהודי, טוען רוברט ולטש כי "ישנה רק דרך אחת, של הבנה עם הערבים". (עמ' 175). אך נסיונם של ולטש, בובר ואחרים להציע הצעת החלטה ברוח זו בקונגרס ה"ב נכשל. מליאת הקונגרס מקבלת את הצעתם לקריאת שלום, אך משמיטה את החלק המבטא את המצע הרעיוני שלהם בדבר ציונות הומאניסטית, ומערפלת את מסקנתם בדבר משטר דו-לאומי. מסקנה זו, המתחזקת אל מול האתגר שמציבה הציונות המדינית התקיפה של ז'בוטינסקי, מביאה להקמתה של אגודת "ברית שלום" ב-1925.

סיפורה של "ברית שלום" מבטא את הפרובלמטיקה הכרוכה בפעילותם הפוליטית של ציוני גרמניה במלוא עוצמתה. אגודה זו היתה ארצישראלית, אך מצאה כלי ביטוי מרכזי ב"ידישה רונדשאו", שנחשב בשנות ה-20 לפרשנה הרשמי של ההנהגה הציונית בשפה הגרמנית. מעניין להיווכח עד כמה טרח רוברט ולטש, עורכו של העיתון והרוח החיה בו, לנסות ולשכנע כי רעיונותיה של "ברית שלום" הם לאמיתו של דבר המצע הרעיוני של מדיניות וייצמן, אף כי מעולם לא נשמעה מפיו של וייצמן מלה מפורשת של תמיכה בתוכנית הדו-לאומית. המחברת סבורה כי ולטש היה משוכנע שהוא מבטא את השקפותיו

האמיתיות של וייצמן, והוא לא היה בודד באמונתו זו.

שוב אנו מוצאים איפוא את הסינדרום שעל פיו מנהיגי ציונות גרמניה פועלים במעגל סגור בתוככי הפוליטיקה הציונית. אין תימה אפוא שהיחסים בין וייצמן ובינם מגיעים, בעת מבחן, למשבר (בעקבות מאורעות תרפ"ט, שבהם היודישה רונדשאו נשאר בודד בפייסנותו גם בקרב חלק ניכר מציוני גרמניה עצמם), והמשבר משאירם המומים. כותבת המתכרת: "הם התפלאו מאוד על הצורה שבה שלל וייצמן את עמדתם העקרונית, הפציפיסטית, ולא הבינו מדוע הוא זועם על פעולות פוליטיות שבהן לא חטאו לדעתם. במיוחד הביעו את תמיהתם על כך שווייצמן ראה את עמדתם כמזיקה לעניין הציוני יותר מעמדת הרוויזיוניסטים. הם טענו, שווייצמן צריך להיות מרוצה מכך שנטלו על עצמם את המשימה להילחם ברוויזיוניזם ובשוביניזם מבית וביכולתם להראות לדעת הקהל בעולם שקיימת גם ציונות ליברלית נאורה, שיש בידיה פתרונות מתקבלים על הדעת להגשמת המטרות הלאומיות היהודיות בלי לפגוע בזולתם." (עמ' 242).

ההיסטוריה של ציוני גרמניה, כפי שהיא מתוארת בספר זה, מותירה כמה שאלות שחלקן ראויות להתייחסות נוספת וחלקן אינן ניתנות כלל למענה על-ידי ההיסטוריון. ראשית, אף כי הספר מכונה "בטרם פורענות", מפליא עד כמה נעדרת תחושת "בטרם פורענות" מן הדיונים, הכתבים והמעשים המתוארים כאן. נצחונם של הנאצים בבחירות לרייכסטאג ב־1930, המוזכר בעמוד האחרון של הספר, מופיע כהפתעה הגודעת מֶעֶרְךְ של פעילות הלקוח כאילו מעולם אחר לחלוטין. רפובליקת ויימאר, על תהפוכותיה המסעירות, ולמרות האפשרויות לפעילות פוליטית ותרבותית שפתחה בפני יהודי גרמניה, נשארה כביכול מחוץ לתחום ענייניה של התנועה הציונית, שניהלה את חייה כאילו במנותק מן הסביבה. מעניין היה לפיכך לחזור יותר לשורשיו של ניתוק זה, שאינו מובן מאליו עבור האינטליגנציה היהודית בגרמניה. המחברת מדגישה את ספקנותה של אינטליגנציה זו כלפי העתיד. אך האומנם יכלה הפלשתינוצנטריות הרדיקלית לשמש בעיניהם תשובה כה מוחלטת ביחס לפורענות שעתידי זה צופן? עד כמה הושפעו, בסופו של דבר, מן השאננות שהשרתה הרפובליקה הווימארית על יהודי גרמניה? ואם אכן קיננה בהם תחושת פורענות עתידה, הניתן אולי לקשור את תפיסתם המתונה בשאלה הערבית פחות בהשפעות רעיוניות, נוסח אלו של אחד-העם, ויותר בריאליזם של "ציונות הצלה"?

מנהיגי ציונות גרמניה מצטיירים כמפוכחים מאוד במה שנוגע להגדרת שאלות היסוד של הציונות, וגם למטלות המעשיות העומדות בפניה בארץ־ישראל. הספר מבליט שוב ושוב את כושרם לגבש מצעים מוסכמים, להציע פתרונות ממשיים, ולגייס משאבים נחוצים למפעל הלאומי. עמדתם הציונית מצטיינת בפרגמטיזם כלכלי הנראה נחוץ וחיוני לתנועה לאומית – אידיאליסטית ככל שתהיה – בעיקר בעת משברים. מדוע איפוא נתגלו שוב ושוב כבלתי יעילים, בעת שהיה עליהם לתמרן בשבילי הפוליטיקה הציונית? מדוע חוזר על

עצמו הדפוס, שעל פיו הם מצפים כי הכוחות הפועלים בה, בעיקר וייצמן ותנועת העבודה, יקבלו את פרשנותם המדינית או את הרפורמות שהם מציעים, בעוד אלה כלל אינם מתכוונים לכך? האם המדובר בנאיביות פוליטית, בהבדלי "מנטליות", באישים מסוימים הנוטים לאשליה עצמית, או אולי למשהו עמוק מזה – להכרה מצד ציוני גרמניה כי הפוליטיקה המפלגתית הציונית מוליכה לכיוונים לא רצויים, ובעקבות זאת, לנסיון מפוכח לחלוטין להציב בפועל אלטרנטיבה בצורת ציונות כללית, עניינית ונאורה?

כך גם בנושא המדיני – האם הגישה הריאליסטית, או הריאליסטית לכאורה, הקוראת לפתרון דו־לאומי בארץ־ישראל, גם – ובעיקר – משמתגלה עומק הקונפליקט היהודי־ערבי, היא תוצר מוחותיהם הקודחים של אנשים תלושים מן המציאות או שמא תוצר חשיבה שהקדימה את זמנה בהבנת חוסר התוחלת שיש בהשתתת הקיום היהודי בארץ־ישראל על מדינה שתאלץ לחיות לנצח על חרבה?

ובמה שנוגע למדינה, אין ספק כי הציונות הגרמנית תרמה למחשבה הציונית מודל מיוחד במינו של אטאטיזם יהודי, הכולל ארגון חברתי, סדר כלכלי ומתינות פוליטית – שלושה מרכיבים שנדחקו הצדה בלהט העשייה הציונית בארץ־ישראל. שאלה מעוררת מחשבה, אף שכמובן אינה ניתנת לבדיקה היסטורית, היא מה היה אילו מודל זה על שלושת מופעיו היה זוכה ליתר שימת לב בתולדות הציונות, הן לפני והן אחרי הקמת מדינת ישראל.

תשובה חלקית על כמה מן השאלות הללו ניתן למצוא בספרו המפורט של ההיסטוריון יואב גלבר, *מולדת חדשה*, העוסק בעליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם בשנים 1933–1948. הספר מכיל אינפורמציה רבה על התגובה היהודית והציונית על עליית הנאצים לשלטון, העליה מגרמניה והשתלבותה בהתיישבות, בחברה ובמשק, וקשייה של עליה זו להשתלב בחיים הפוליטיים של היישוב, תוך הדגשת עלייתה ושקיעתה של מפלגת יוצאי גרמניה, "עליה חדשה".

הספר נפתח בתיאור הפולמוס בתנועה הציונית וביישוב בארץ־ישראל, בעקבות עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, שעסק בשאלה האם ניתן להשפיע לשינוי מדיניות הנאצים ביחס ליהודים על־ידי שתדלנות שקטה או על־ידי לחץ ציבורי גלוי ורעשני. על עמדתם של ציוני גרמניה בנושא זה אנו למדים מדין וחשבון שמביא גלבר מאת פעיל ציוני ממאהריש־אוסטרו, שערך בראשית 1933 ביקור חטוף בגרמניה, ודיווח על נסיונות לתאם את הקשרים בין ארגונים יהודיים בגרמניה ובין השלטונות, וקשריה של התאחדות ציוני גרמניה בכלל זה. מן המסמך עולה, כי כיוון המחשבה של ציוני גרמניה עם פרוץ הפרעות הוא הכיוון הפרגמטי שאפיין את פעילותם בעבר. הם מבקשים לשמור על מגע עם השלטונות, אפילו הם נאצים, ולמצוא דרכים לעליה מסודרת, הכוללת

העברת רכוש לארץ־ישראל. כך, משמתחילה בעולם היהודי תנועה ספונטנית למען חרם על סחורות ושירותים גרמניים, הקולות מגרמניה קוראים למתינות דווקא. גם בארץ מצביעים יוצאי גרמניה על הסיכון הפוליטי הכרוך בהצטרפות לתנועת החרם, ומזהירים מפני השלכותיו על התנועה הציונית בגרמניה ועל מצב היהודים שם בכלל.

למרבית הצער, אין המחבר משלים את ניתוח הסוגיה. הוא עובר חיש קל אל תיאור הדיונים על היערכות היישוב לקליטת העליה, ומכאן ואילך דן בציוני גרמניה בעיקר מן האספקלריה של אחרים. אנו למדים על פעולות שונות בנושא יהודי גרמניה בתנועה הציונית ובארץ־ישראל, אך נותרים עם מעט מאוד ידיעות לגבי עמדתם של הציונים שם. עם קריאת הספר נדמה, לעיתים, שהמסך שירד על פעילותם של ציוני גרמניה עם עליית הנאצים לשלטון טרם הוסר בעת כתיבתו. למשל, באפריל 1933 הגיע חיים וייצמן לארץ, כדי לעמוד מקרוב על האפשרויות בדבר קליטת העליה מגרמניה, לאחר דיונים בלונדון עם משלחת יהודי גרמניה. אך המחבר אינו טורח לברר מה נאמר בדיונים אלה. ארלוזורוב נתפס כמי ש"אימץ ופיתח" (עמ' 11) את גישתם של עולי גרמניה בנושא המשבר, בלא שגלבר מנתח מדוע, כיצד ובאיו מידה. ארלוזורוב יצא בסוף אפריל ללונדון וברלין, שם נועד עם מנהיגי התאחדות ציוני גרמניה. אך בעוד אנו זוכים לתיאור מפורט של מחשבותיו, איננו יודעים בכירור מה היו מחשבותיהם של בני שיחו.

התרשמותו של ארלוזורוב בעת ביקורו בגרמניה היתה, כי הדור הצעיר של היהודים מבין את המצב לאשורו ותופס כי אין להם עתיד בארץ זו. לא כן ההנהגה היהודית, שדגלה עדיין במגמות הישנות הקוראות למאבק על המשך הקיום היהודי בגרמניה. כאן מתבקש דיון מעמיק על העמדות ביהדות גרמניה ב־1933, וזה מותמץ לחלוטין. כל שגלבר מספר הוא, כי ארלוזורוב העריך שלא יעלה בידי הציונים לזכות בהנהגה של יהדות גרמניה, בשל חששם מפני גינוי עמדתם על־ידי הזרמים היהודיים האחרים. אין הוא נותן בידינו כלים להעריך האם היתה זו התרשמות מבוססת, בעיקר לאור העובדה כי פעילותה של הציונות עמדה בסימן של התרחבות, ומתנועה שולית ביהדות גרמניה הפכה עם פרוץ הפורענות לגורם מרכזי. גם אין זה מספיק להתבסס על דינים וחשבונות המעלים ספקות "באשר לעצם רצונם של יהודי גרמניה להגר, פרט לחלק מן הדור הצעיר" (עמ' 71). ראוי היה לבדוק לעומקה טענה זו, ובעיקר מאחר שציוני גרמניה, המצוטטים בספר כמעמיטים במספרי המהגרים הצפויים, עושים זאת, כך נראה, מתוך הערכה ריאלית של קשיי הקליטה, ולא מתוך חוסר מודעות ביחס למצבם.

סיפורו של הסכם ההעברה, המובא בפרוטרוט, מדהים משתי סיבות. האחת – חוסר האחדות שמגלה הצד היהודי במגעיו עם השלטונות הגרמניים. השניה – תחושת הרגיעה שהשתררה בקרב יהודי גרמניה בקיץ 1933. תחושה זו

השפיעה, לדברי גלבר, על תפיסתו של דוד ורנר סינאטור, שהפך אחרי רצח ארלוזורוב לדמות המרכזית בהנהגה הציונית בכל הקשור לשאלת יהודי גרמניה, אשר האמין כי חיסול הרכוש היהודי בגרמניה עשוי להיעשות במסגרת פעולה הדרגתית המכוונת לטווח הארוך. הפולמוס הקשה שגרר הסכם ההעברה, בעיקר בקונגרס הי"ח, מגלה חילוקי דעות מהותיים, שגלבר קושר אותם במתח שהיה בתנועה הציונית בין אלה המדגישים שוויון זכויות של היהודים בארצותיהם, ותופסים את הסכם ההעברה כפגיעה במאבק זה, ובין אלה המדגישים את המפעל הציוני בארץ-ישראל, ומצדדים לפיכך בהסכם ההעברה. אולם אי אפשר שלא להתרשם כי גם בפולמוס זה עומדים מצד אחד בעלי עקרונות מפלגתיים ואידיאולוגיים למיניהם מול ציוני גרמניה הנוקטים גישה פרגמטית. רופין, למשל, מוטרד פחות משאלות אידיאולוגיות ויותר מן הסיכון הממשי הכרוך בביטול ההסכם על-ידי הקונגרס. ביטול ההסכם, לדעתו, "סכן את עצם קיומם של יהודים רבים בגרמניה, את קיום הארגון הציוני בארץ זו ואת אפשרויות ההגירה ממנה". (עמ' 36).

אין זה מפליא איפוא כי גלבר, שבעיניו הסכם ההעברה מהווה סמל לתפיסה הרואה בבניין הארץ את התגובה ההולמת על רדיפת יהודים, מייחסו בראש וראשונה לציוני גרמניה, הן בגרמניה עצמה והן בארץ-ישראל. לדבריו, "עוד לפני שהתגבשו דפוסי התגובה בתנועה הציונית וביישוב ולפני שהוקמו המנגנונים לגיוס כספים ולתכנון הקליטה כבר הראו כמה אלפי יהודים מגרמניה, ציונים ותיקים וחדשים, את הדרך משם לארץ-ישראל". (עמ' 50).

מעניינת במיוחד העובדה שסערת הרוחות שהתעוררה בעקבות ההסכם באה לאחדים ממחולליו בהפתעה. יוזמי הדיונים עם הגרמנים, כמו ארלוזורוב וסינאטור, דווקא ציפו לתגובה חיובית מצד דעת הקהל. אולם בתקופה כה סוערת בתולדות הציונות קשה היה להגביל את ההתייחסות להסכם ההעברה למסגרת עניינית. מכל מקום, לאחר הקונגרס הי"ח נדחק הנושא לשוליים. זאת בשל העדיפות המשנית שזכה לה נושא ההגירה בקרב יהודי גרמניה ב-1934, כשחלפה הבהלה הראשונה, ובשל התפיסה שהתפתחה בתנועה הציונית, כי יש להימנע מהצפת ארץ-ישראל בגל גדול של עליה מגרמניה. גלבר טוען כי עד קיץ 1935 מילאה הנהלת הסוכנות תפקיד דו-פרצופי, כאשר היא מבקשת לשמור בידה את ההשפעה במכלול היחסים הכלכליים עם גרמניה, בלי למסור על כך דין וחשבון ציבורי ובלי לשאת בתוצאות הפוליטיות. אולם זהירותה של ההנהגה הציונית לא מנעה את המאבק הנמרץ שניהלו נגד ההעברה לוחמי החרם האנטי-גרמני ברחבי העולם היהודי. גם כשהקונגרס הי"ט הפך את ההעברה למפעל רשמי של התנועה הציונית, היא נותרה שנויה במחלוקת. יתרה מזאת, ככל שציוני גרמניה התחזקו בדעתם כי משטר היטלר אינו תופעה זמנית, וביקשו סיוע מדיני ופיננסי להגירה, כן מצאו את עצמם מבודדים יותר בציבוריות היהודית במערב. לא נותר להם אלא בעצמם לבוא בדברים עם השלטונות

הנאציים.

גודש הפרטים בספר מפריע לעתים לעקוב אחר שאלות מרכזיות המופיעות בו באופן מקוטע. אולם השאלות עצמן הן גדולות וחשובות, בעיקר שאלת הקדימות שראוי היה לתת לארץ-ישראל, כאשר הלחץ על יהדות מרכז אירופה גבר בשלהי שנות ה-30, ואילו רשיונות העליה לארץ ניתנו במשורה. לדברי גלבר, השורה הראשונה של המנהיגות הציונית עמדה על בלעדיותה של ארץ-ישראל וסירבה לערב את התנועה הציונית בפתרונות שהיו בעיניה "פאליאטיבים", דהיינו כרוכים בהגירה לארצות אחרות. הוא אף מצטט את התבטאותו האומללה של בן-גוריון בישיבת מרכז מפא"י ב-7 בדצמבר 1938, לפיה "אם אני אדע, שאפשר להציל את כל ילדי גרמניה על ידי העברתם לאנגליה, ורק מחציתם על ידי העברתם לארץ ישראל, אני אבחר בדבר השני – כי לפנינו לא רק חשבון הילדים האלה, אלא חשבון היסטורי של עם ישראל". (עמ' 133). אל מול עמדה זו עמדו הצעות בדבר הכוונת יהודים לארצות מארצות שונות, הצעות שאיימו להוציא את הרוח ממפרשי המאבק המדיני על עתידו של המפעל הציוני בארץ-ישראל. ואילו בקרב ציוני גרמניה אנו מוצאים גם הפעם פרגמטיזם המחפש פשרה בין דוקטרינות, בצורת תוכניות מעשיות, כגון זו הקוראת להקמת מחנות ארעיים לפליטים יהודים בארצות המערב, בלי לסתום את הגולל על האפשרות שחלקם יעלה בשלב מאוחר יותר לארץ-ישראל. לדברי המחבר, מן התוכניות הללו לא יצא דבר, ודומה שגם לא נתקבלו על דעתם של ראשי הסוכנות, "אם מסיבות עקרוניות ואם משום שלא האמינו במעשיותן". (עמ' 132).

במרכזו של הספר עומד תיאור מפורט של העליה לסוגיה, תוך הדגשת הסוגיות הכלכליות והפוליטיות הכרוכות בעליית בעלי ההון, העליה החלוצית ועליית הילדים והנוער. בנתחו את ייחודה של העליה מגרמניה, טוען גלבר כי מדובר בעליית מצוקה שזכתה לדימוי של עליית רווחה. בראשית העליה מגרמניה לא היתה מודעות ביישוב לייחודה, ואפילו לממדיה הצפויים. גם לא היה שום מנגנון לקליטת העולים, ולמעשה העליה מגרמניה היא שיצרה את הצורך בשירותי קליטה מפותחים ובגישה כוללת ומקצועית לקליטת עליה בכלל. מעניין להיווכח, שגם בחברה המעלה את קליטת העליה על נס ומתייחסת אליה כמשימה לאומית כללית, עיקר הנטל בקליטה הוא על יוצאי הארץ ממנה באים העולים. הוותיקים שבקרב יוצאי גרמניה הם שנתנו את המענה הראשוני על צורכי הקליטה של העולים שבאו אחריהם, וגיבשו בהדרגה את דפוסייה של קליטת העליה.

גלבר עוסק בסוגיה המוכרת של קשיי הקליטה התרבותית של העולים מגרמניה. כידוע, דבקותם של אלה בתרבות ארץ מוצאם היתה בלתי מובנת ליוצאי מזרח אירופה, וקשייהם לסגל לעצמם את השפה העברית הביאו לעוינות ואף להסתה נגדם. מאחורי הסתייגותם של הוותיקים מן העולים החדשים, טוען גלבר, "עמדה הרגשה עמומה, שקיבלה לעתים גם ביטוי גלוי, שעולים אלה,

המושגים כה עמוק בתרבות ארץ מוצאם, אינם מתכוונים באמת ובתמים להכות שורשים בארצם החדשה, לקשור את עצמם בגורלה ולהשתלב בחברה החדשה הנבנית בה". (עמ' 227). האם היה בסיס סוציולוגי ממשי להרגשה זו? גם כאן מוחמצת ההזדמנות לדיון מעמיק בסוגיה מרכזית הנוגעת לצינונות הגרמנית. גלבר מפרסם מסמכים מעניינים המעידים על ניכור הדדי בין העולים והיישוב הוותיק, אך השאלות הקשות הנשאלות בהקשר זה, בעיקר על-ידי העולים עצמם, זוכות לאזכור טלגרפי בלבד: באיזו מידה צריכים עולי גרמניה לוותר על זהותם העצמית? האם עליהם להשתלב ביישוב בכל מחיר? מה בכלל סיכויי קליטתם התרבותית, לאור התפיסה השונה של יהדות שהביאו עמם, המשוחררת – כאמנת רבים מהם – מאלמנטים לאומיים?

בלא התייחסות רצינית לדילמות עקרוניות אלו לא ניתן להבין את קשיי הקליטה של העליה ממרכז אירופה. התפיסה שראתה עליה זו כזרה מבחינה תרבותית הקשתה על קליטתה בכל המישורים. מעניין במיוחד הוא סיפור הקליטה בקיבוצים, הידועים כסוכני קליטה מובהקים. יחסם של הוותיקים, רובם יוצאי מזרח אירופה, אל יוצאי גרמניה בקיבוצים לא היה שונה באופן מהותי מן היחס הכללי ביישוב לעליה הגרמנית, ולעתים אף היה מסווג במיוחד. היה נדמה, כותב גלבר, שקליטת העליה מגרמניה בקיבוצים, ובמיוחד ביישובי הקיבוץ המאוחד ופולוגותיו, פשוטה יותר מאשר בעיר או במושבה. אך בקיבוץ, כמו ביישוב כולו, רחשה תחת פני השטח מתיחות בין יוצאי גרמניה ליוצאי מזרח אירופה. כאשר עולי גרמניה ביקשו ליסד קיבוצים חדשים משלהם, בהם יוכלו לחוות את חוויית הראשונות, נשלל מהם דבר בנימוק, שהנוער היהודי מגרמניה "בא ארצה לא רק כזר לתרבות העברית ולצביון חיי הארץ, אלא הוא נכנס לתוך מפעל בעל מסורת משלו, הדורש התבוללות". (עמ' 347). הנהגת הקיבוץ המאוחד שאפה להטמיע את עולי גרמניה במהירות, בטרם ישפיעו על הקיבוץ ברוחם המיוחדת. גלבר סבור כי לא רק שיקולים אובייקטיביים הנחו את הקיבוץ המאוחד בהתנגדותו לריכוז יוצאי גרמניה בקיבוצים משלהם, "אלא גם יחס מיוחד לעליה זו והרצון למנוע ממנה את העוצמה, פרי הגיבוש והריכוז". (עמ' 348). אין צורך להוסיף כי גם בוויכוחים אלה במסגרת הקיבוץ המאוחד התמקדו טענותיהם של יוצאי גרמניה פחות בעקרונות התנועה ויותר "בקו המעשי של הקליטה". (עמ' 349).

דוגמה מאלפת לקשיי הקליטה של העליה ממרכז אירופה בשל שוני תרבותי נוגעת לקושי שהיה ליוצאי גרמניה להסתגל למשטר של הגנה על תוצרת הארץ. התאחדות עולי גרמניה קיבלה על עצמה, כבנושאים רבים אחרים, את התפקיד להסביר לעולים החדשים בשלהי שנות ה-30 את מטרות המאבק בנושא זה, להאיר את עיניהם באשר להבדלים הבסיסיים בין המשק הארצישראלי ובין המשק הגרמני, ולשכנעם כי ההגנה על תוצרת הארץ, ולו גם על חשבון האינטרס של הצרכן, נועדה להבטיח מקומות עבודה נוספים, שהם תנאי הכרחי

להמשך העליה והרחבתה. הואיל והדברים כווננו אל ציבור ממושמע בדרך כלל, הם אכן נשאו פרי, אך עולים רבים, שגדלו על ברכי כלכלה ליברלית שעודדה יוזמה פרטית ולא התערבה בשיקוליו של הפרט, "התקשו להשלים עם דרך זו של ניהול מדיניות כלכלית לאומית באמצעות הפעלת לחצים חברתיים והפרחת סיסמאות". (עמ' 418). אף על פי כן, ניתן לקרוא את הספר בראש וראשונה כסיפור הצלחה במה שנוגע להשתלבותה של עליה זו הן במערכות הכלכליות והחברתיות של היישוב – המסחר, התעשייה, הבנקאות, הרפואה, המלונאות, הימאות, הרווחה, וכו' – הן במערכות התרבותיות כגון האקדמיה, הספרות והאמנויות.

מה אם כן, גרם לפער הרב בין השתלבותם של העולים במשק, בחברה ובחיי התרבות ובין הקושי להשתלב במערכת הפוליטית? טוב עשה המחבר שזיכנו במספר הסברים מפיהם של הנוגעים בדבר. הסבר אחד לאי ההשתלבות הפוליטית עוסק במניעיהם המקוריים של ציוני גרמניה, שהגיעו לציונות מתוך רצון לבנות וליצור משהו חדש, ולכן התקשו להשתלב בקיים. הסבר אחר מדבר על הרגשת הזרות שחשו עולי גרמניה כלפי מנגנונים שלא הבינו את דרכי פעולתם. עסקני המפלגות לא עוררו בהם אמון, ומנהיגיהן לא כבשו את לבם. ועוד הסבר תולה זאת בפער בין מסורות פוליטיות: בגרמניה חיו העולים במערכת המקפידה על סמכותיות ברשות הכלל ושומרת על מידה רבה של חופש אישי, ואילו בארץ נחשפו למערכת בלתי מגובשת במישור הציבורי, אשר חודרת לרשות הפרט. גלבר עצמו נוטה להדגיש את הפער בין התרבות הפוליטית של יהודי מזרח אירופה, הרואה בשלטון אויב, והתרבות הפוליטית של יוצאי גרמניה, שנהנו זה שלושה דורות מאמנציפציה והתרגלו להזדהות עם המדינה, עם השלטון ועם החוק.

אך מעל לכל נראה שאי ההשתלבות של עולי גרמניה במערכת הפוליטית קשורה בקושי שלהם לקבל את הפוליטיזציה היתרה של מערכות החיים. כפי שביטא זאת אחד מראשי התאחדות עולי גרמניה, בעת הדיונים על הפוליטיזציה של ההתאחדות, עולי גרמניה שגו כאשר האמינו "שאפשר ביישוב כה פוליטי, ובעולם שכולו פוליטיקה, לבצע פעולה מעשית בהיקף גדול בלי להיתקל בפוליטיקה" (עמ' 499). הפרקים המרתקים ביותר בספרו של גלבר הם אלה המתארים את נסיונותיהם של עולי גרמניה למצוא את מקומם במפה הפוליטית כדרך למימוש אינטרסים ממשיים ומעשיים, בעוד שהמערכת הפוליטית אינה בנויה לכך. מצד אחד הבינו כי לפעולה מעשית בלא השפעה פוליטית היו אפשרויות מוגבלות במציאות של היישוב, ומצד שני, השתלבות במערכת המפלגתית הקיימת דרשה ויתור על הערכים הפוליטיים שהכירו ועל האינטרסים האישיים שלהם. שוב ושוב אנו נתקלים בדרישה מן העולים, הטרודים בשאלות קשות של קליטה, להגדיר עמדות בשאלות הגדולות שהעסיקו את היישוב, כאשר עמדות אלו, משהוגדרו, עמדו בסתירה לתרבות הפוליטית הקיימת.

עמדות העולים התאפיינו בדרך כלל בסובלנות בכל הנוגע לפולמוסים הפנימיים בתנועה הציונית – פרט למאבק עם הרוויזיוניזם – מתינות ואיפוק ביחס לבריטניה, רגישות מיוחדת לבעיה הערבית בארץ-ישראל והשקפת עולם ליברלית-הומאניסטית כללית. אין זה מפליא, איפוא, כי בן-גוריון ייחס לציוני גרמניה מינימליזם ציוני, ואף התבטא כך: "חסר דבר מה לעשותכם יהודים ממשי". (עמ' 561).

סיפורן של ההתארגנויות הפוליטיות השונות של עולי מרכז אירופה – "קידמה", "אחדות עם", "עליה חדשה" והמפלגה הפרוגרסיבית, ויחסי העולים וארגוניהם עם המפלגות הקיימות, הם בראש וראשונה סיפורה של המערכת הפוליטית היישובית, האחווה במסורת הפוליטית של התנועה הציונית, אשר כבר בשנות ה-30 מתגלית כסגורה ומסוגרת מפני כוח פוליטי בעל אוריינטציה ארצישראלית, אוטונומית, מרכזית ודמוקרטית. "עליה חדשה", כותב גלבר, משכה ערב מלחמת העולם השנייה אלפי עולים בעלי תודעה פוליטית וציונית, שהמפלגות האחרות לא גילו רצון או יכולת לפנות אליהם, והביאה אותם למעורבות בחיי היישוב. אולם הלגיטימיות הפוליטית שלה הועמדה כל העת בסימן שאלה על-ידי יריביה, ואף על-ידי קבוצות קרובות אליה מבחינת עמדותיהן, הן בשל ההשקפות הפשרניות של חלק מראשיה, הן בשל אופיה ה"גרמני" והאליטיסטי, שהשתקף במתיחת בקורת יהירה ומתנשאת, ובחוסר גילויי רצון להשתלב בעשייה וביצירה. עד כמה סירבו מנהיגי "עליה חדשה" להשתלב ב"עשייה וביצירה" כפי שהובנה על-ידי המערכת הקיימת, ניתן לראות באפיוודה הנוגעת להופעתם הראשונה באסיפת הנבחרים ב-1944. באסיפה זו, אנו למדים, "עוררה הופעת נציגי המפלגה תרעומת כללית כבר במושב הראשון משום שגילו חוסר-רגישות ומחו על הקדשת המושב לדברי-כרכה ולהספדים על ברל כצנלסון, במקום לדיון תכליתי בעניינים העומדים על הפרק". (עמ' 578)

לסיכום, רבה תרומתם של חגית לבסקי ויואב גלבר להיכרותנו עם הציונות הגרמנית ועם העליה ממרכז אירופה ובעיותיה. אף על פי כן נותרות עוד שאלות חשובות למחקר נוסף. בעיקר, טרם נבדקה מספיק הבעייתיות הכרוכה במסורת התרבותית והאינטלקטואלית של יהודי גרמניה והשפעתה על התהליכים המפורטים בשני ספרים חשובים אלה. נראה כי ההתנהגות החברתית והפוליטית המתוארת בהם, ובעיקר הקושי של יהדות גרמניה להסתגל לאורחות חשיבה ומעש שאפיינו ציבורים אחרים בתולדות הציונות, קשורים, יותר משהדבר נגלה לעין, ברקע שבו פעלה יהדות מרכז אירופה בראשית המאה ה-20 – רקע של יהדות אמנציפציה שלא נגאלה. רק על רקע זה ניתן, כמדומני, להבין את הפרדוקסים הרבים הכרוכים ב"יקים". קשה להבין את זרותם רק על בסיס השוני בין מסורות, בין עמדות פוליטיות ובין אורחות התנהגות מסוימים. דומני כי מדובר בתופעה עמוקה הרבה יותר, הכרוכה מחד גיסא בהלם התרבותי

שיהדות גרמניה היתה מצויה בו, כאשר סימביוזה תרבותית בת עשרות שנים עם סביבתה נשברה באופן פתאומי, ומאידך גיסא באי־כושרה של התנועה הציונית להתמודד עם יהדות בעלת מסורת תרבותית המשיקה רק בחלקה לנורמות הלאומיות. הסיפור שלפנינו הוא במידה רבה סיפור הקושי של הציונות ושל היישוב הארצישראלי לקלוט אל חיקם ציבור בלתי מוכר של יהודים, על נשיהם, טפם, מטלטליהם, שפתם, מצוקותיהם וערכיהם הייחודיים. אפשר שבכך מתגלם הקושי של הלאומיות המודרנית בכלל, המתבססת על אוואנגארדים מהפכניים, להתמודד עם בעיותיהם האמיתיות של העמים שעולמם התהפך עליהם.